

GENIUS LOCI I NADREALISTIČKI PANOPTIKUM BOŠKA ODALOVIĆA

Ljiljana Zeković

In his art Boško Odalović expresses an Antaeus-like attitude toward the genius loci principle and rich civilizational heritage of the Mediterranean. His native Grahovo and Katunska Nahija which represented the planetary centre of his intimate and emotional perceptions, and the rich cultural history of antiquity which inspired his intellectual and cognitive perspectives, and to which his homeland belonged in the distant past, resulted in the creation of surrealistic art in which the artist moves the boundaries of the past and present, indicating and announcing the future starting from the theory of civilizational transitoriness.

Boško Odalović, slikar, karikaturista, pjesnik, scenograf, ilustrator, rođen je 1935. godine u Grahovu. Završio je Umjetničku školu u Herceg Novom i Višu pedagošku akademiju, slikarski odsjek, u Nikšiću. Bavio se pedagoškim radom kao nastavnik likovnog obrazovanja u Grahovu. Dugo godina radio kao scenograf u Televiziji Crne Gore u Titogradu/Podgorici. Dobitnik je više nagrada, a među njima Trinaestojulske nagrade

Crne Gore i Decembarske nagrade Titograda. Izlagao je samostalno u Herceg Novom (1974), Nikšiću (1976), Titogradu/Podgorici (1983, 1994, 2002, 2011) i na brojnim grupnim izložbama. Učestvovao je na značajnim selekcijama kojima se crnogorska umjetnost predstavljala u inostranstvu. Status istaknutog kulturnog stvaraoca Crne Gore dobio je 2010. godine. Autor je zbirke pjesama *Granica južnog vjetra*. Bio je član ULUCG, PEN centra, Matice crnogorske, Dukljanske akademije nauka i umjetnosti. Preminuo je u Podgorici 13. 02. 2018. godine.

Uvod

Umjetnička škola osnovana na Cetinju 1946, zatim izmještena 1948. godine u Herceg Novi, predstavljala je obrazovni nukleus iz kojeg se formirala generacija slikara koji su u poslijeratnom periodu postavili temelje razvojnim putevima crnogorske moderne. Oni su pedesetih godina XX vijeka bili pod snažnim uticajem istaknutih slikarskih bardova Petra Lubarde i Mila Milunovića, da bi se već šezdestih godina iskristalisali kao individualnosti samosvojnog poetskog izraza čineći svojim raznorodnim djelom crnogorsku umjetničku scenu bogatijom i likovno zrelijom. U tom periodu kao dominantni izrazi i pravci izdvojili su se poetski realizam, klasični modernizam, nadrealno slikarstvo, enformel i apstrakcija.

Jedan od likovnih pravaca koji je zaživio u djelu mnogih crnogorskih slikara bio je nadrealizam koji je proistekao, *a priori*, iz autentičnosti domaćeg podneblja, gdje su se u polju podsvjesnog sučeljavali tradicija i moderno, sanje prošlosti i razarajuće sile sadašnjosti koje su u čovjeku izazivale osjećaj nespokoja, straha, nesigurnosti. Kao oblast nadnaravnog, vizionarskog i fantastičnog, on je predstavljao implicitan dio životne i stvaralačke filozofije crnogorskog čovjeka. Stoga je

sasvim razumljivo da njegova višedecenijska inkliniranost u crnogorskoj likovnoj umjetnosti zahtijeva njegovo demistifikovanje kroz likovno-estetsku, antropološku, filozofsku i psihološku dimenziju.

Jedan od najvažnijih predstavnika crnogorskog nadrealizma bio je i Boško Odalović, slikar multimedijalnih interesovanja, učenik hercegnovske Umjetničke škole, koji se priklonio ovom slikarskom pravcu u saglasju sa svojim stvaralačkim temperamentom i senzibilitetom. U arhetipskim praslikama koje rasvjetljavaju misteriju neuništive *Prometejske baklje* koju su zapalile stare civilizacije, a koja još uvijek osvjetljava naše vrijeme, kao u specifičnim morfološkim i egzistencijalnim osobenostima crnogorskog pejzaža koji situira u novu ravan postojanja, on otkriva tajni svijet svojih nadrealnih, metafizičkih vizija.

U Odalovićevom slikarstvu izdvajaju se kao imanentni sadržinski slojevi slike – crnogorski pejzaž, kao kosmos u malom, i artefakta bogatog antičkog nasljeđa, jer „posmatrano sa gledišta jedinke, svako od nas je odlomak jedne vrste, djelić svemira, jedna tačka u beskrajnoj mreži sila i kosmičkih i paganskih i istorijskih uticaja čijim se zakonima pokoravamo“.¹

Odalovićev rodni kraj postao je mistično mjesto u kome su se kao u centru svijeta akumulirale duge etape pređenih geoloških i bioloških tragedija...tako da se pored legendi o stvaranju svijeta i čovjeka, već javljaju stravične vizije o kraju i smaku svijeta.² Crnogorski krš i posna „surova“ zemlja, sa rijetkim rastinjem, na njegovim slikama transformisani su u kosmički prostor u kome su se susreli prošlost kao apsolut i savremenost kao situaciono mjesto odvijanja događaja. Sjenke prošlosti ovdje se stapaju sa opsjenim slikama sadašnjosti kao nevidljive sile

¹ Maritain, Jacques, katolički filozof XX vijeka, egzistencijalističkog opredjeljenja.

² Bihalji Merin, Oto: *Revizija umetnosti*, Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, 1979, str. 139.

preko kojih umjetnik problematizuje fenomen prolaznosti. Međutim, ovdje nije riječ o prolaznosti koja vodi konačnosti, već o cikličnom procesu nestajanja i obnavljanja istorijskih civilizacija. Projekcija prošlosti u egzistencijalni prostor rodnog Grahova i katunskog krša koji se na njegovim slikama javlja kao dinamičnija varijanta Lubardinog kamenog mora, otvorili su put nadrealnom umjetničkom nadahnuću.

U realizaciji svojih likovnih promišljanja, kod njega, kao kod većine slikara koji pripadaju mediteranskom podneblju, antika je predstavljala demijurg najvećih civilizacijskih vrijednosti na ovim prostorima. Zato nije slučajno što Odalović pored antičkih artefakata, kao rječitih svjedoka prošlih vremena, devastiranih zubom vremena, geološkim i biološkim katastrofama i tragedijama, oslonac nalazi i u djelima kulturne istorije *pater historiae*³ Herodota, majstora pripovijedanja, tvorca moderne istorije. Naime, umjesto u mitskim, on nalazi oslonac u egzaktnim, iskustvenim podacima kao temeljima novog pogleda na svijet.

U kontekstu ovih premisa Odalovićevo slikarstvo može se sagledati kroz dvije cjeline: izvornu autentičnost crnogorskog pejzaža i nadrealizam kao stanje duha, a koji zapravo predstavljaju neodvojivo jedinstvo kojim umjetnik iskazuje svoj odnos prema duhovnoj vertikali *genius loci* i prema univerzalnim vrijednostima koje na okupu drže čovječanstvo.

Tako njegovo nadrealističko slikarstvo, odnosno, nova realnost, ispituje fenomen prirode i magično značenje artefakata koji su ishodište subjektivnog *slikarskog viđenja*.

Genius loci

Odalovićevo pejzažno slikarstvo, kao što je navedeno, obuhvata Grahovsko polje i katunske vrleti predstavljene u atmosferi

³ Antički rimski filozof, državnik, politički teoretičar i čuveni retoričar Marko Tulije Ciceron, nazvao je Herodota ocem istorije

Boško Odalović
(1935-2018)

sjetne melanholije koju postiže sfumatskim prelazima koji se stapaju sa krševitim predjelima, kraškim međama, poljima, usamljenim kućama i kućistima, stogovima lista i sijena (*Pejzaž iz nahije*, 2002, *List*, 2001)...

Grahovo za njega – „To nije bilo selo / Na kraju svijeta/“ bila je to planeta, kaže u pjesmi. K njemu su tu dolazili da se osvježe prijatelji i radoznalci, bogateći život i sebi i njemu. Saživio se tamo s prirodom, filozofskim razmišljanjem o životu u Crnoj Gori i svijetu. Tamo su nastale sve njegove pjesme. Nastao je i jedan broj divnih slika kao *Dosada* i *Nemir* – s kraja tog perioda za koje sam ističe da nose neki pečat prenaplašenog konflikta s tišinom (i mnoštvo izvanrednih malih studijskih crteža), a neke slike su i kasnije nosile nadrealno iskustvo grahovske samoće. „Zaluđeno plavetnilo / Pod kamenjem vidik krije / Pola nebo – pola more / Pola ribe pola zmije / Jedren jači toplih mora / Nasukani iz nahije“ kaže Odalović u pjesmi *Granica južnog*

vjetra po kojoj je zbirka nazvana, a i kako on naziva svoj zavičaj.⁴

Na Odalovićevim slikama kao da se život rađa iz dramskih dubina iskona koje dodiruju našu dušu kao podsjećanje na minula mitska i neobjašnjiva vremena. On korektno, gotovo veristički, definiše motivski sadržaj slika, dok igrom toplih i hladnih tonova kroz koje prosijava siva kao koprena, slici daje jednu bajkovitu, mogli bismo reći, melodramatičnu notu. Realnost se na njima transponuje u metafizičku neuhvatljivost uslovljenu posmatračevim optičkim utiskom prostora, materije, svjetlosti koja se reflektuje u čudesnoj atmosferi koju umjetnik otkriva u fenomenu praskozorja ili sutona. Zapravo, na ovim kompozicijama, radnja se odvija u nekom zaustavljenom vremenu, u zatišju, kada prestaju sve ljudske aktivnosti. „Samoća i tišina, bijeg u daljinu, prostorne iluzije, jasne sjene...; ipak svaki oblik života ili onoga što podsjeća na život kao da lebdi zastrt neopipljivim velom koji ga odvaja od ostalog svijeta.“⁵

U prepoznatljive geofizičke osobenosti crnogorskog pejzaža Odalović unosi likovne i metaforičko-simboličke elemente koji mu daju nadrealističku notu. Uzmimo kao primjer bistijerne (*Bistijerne*, 1999), koje Odalović pretvara u male hramove postavljene na gumnu koje podsjeća na dio arheološkog lokaliteta, a koje je u crnogorskom životu imalo izuzetno značajnu ulogu kao mjesto okupljanja, donošenja važnih odluka, mjesto vršenja žita. Ono je predstavljalo duhovno i egzistencijalno središte sela koje nije podignuto po mjeri imperatora i bogova, već običnog crnogorskog čovjeka. Zato mu Odalović daje posebno mjesto na svojim slikama, kao centralnom svetištu oko kojeg se odvija život (*Izložba, Vajarska kolonija*).

⁴ Perović, Olga: *Boško Odalović, Vizija prolaznosti na slikama uznemirene planete*, Pobjeda, Podgorica, avgust 2003.

⁵ De Micheli, Mario: *Umjetničke avangarde XX. stoljeća, San i java nadrealizma, Umjetničke avangarde XX. stoljeća*, Zagreb, 1990. str. 145-146.

Naime, ne treba zanemariti činjenicu da scenograf Odalović do tančina teatrološki osmišljava kompozicijsku postavku, na kojoj su uvijek prisutni devastirani predmeti koji podsjećaju na ostatke antičkih artefakata, ali i urušeni spomenici savremenih heroja (*Narodni heroj*), koji nas upozoravaju na neminovnost prolaznosti vremena i života. Upravo, ta virtuelna dimenzija koja povezuje sadašnjost i budućnost, na ovim slikama stvara efekat nadrealnog i metafizičkog kroz naglašenu sceničnost, mitsku, fantastičnu i magičnu atmosferu. Tako je nebo iznad suhomedje predstavljeno kao bijeli baldahin na kojem se kovitla kosmička sfera koja otvara put beskraju, podupro/posošio pritkama koje ga pridržavaju umjesto Atlasa.

Na ovim slikama metafizičke neodređenosti i gotovo iluzorne stvarnosti Odalović smišljeno, kao dio raznorodnog akcesorija, postavlja delekovode i ulične direke, jedine znake prisustva industrijske civilizacije.

Kao posebnu cjelinu izdvojila bih slike sa motivom prozorâ kojima nas umjetnik vraća toplini domaćeg ognjišta, u kojemu se nekada radovalo, tugovalo, rađalo i umiralo, a koje je danas samo dio prošlosti, zaborava i prolaznosti. U „priču“ o prozorima Odalović nas uvodi staračkim licem koje viri iza prozorskog okna kao posljednji, tihi i jedva primjetan beočug u lancu života koji nestaje (*Prozor*, 1986). Na slikama nastalim na razmeđi milenijuma, Odalović poput renesansnih majstora iz vizure enterijera kroz rasklimane, oljuštene, polomljene prozore otvara vidike prema pustim predjelima. Ostali su samo trošni detalji koji nas podsjećaju na prohujala vremena: klupka vune, kanapi, ostavljene novine, zarđali klinci, prazna flaša, ostaci keramike, gole grane sa kršom koje štrče iz razbijenog prozora, ali i dašak života simbolizovan toplim hljebom koji se poslije pečenja hladi na prozoru. Krhkost i transparentnost prozora koji razdvaja svjetlost i tamu evocira na izgubljenu intimu, ranjivost, ali i neumitost prolaznosti koja izaziva osjećaj nespokoja i tuge, „žal

za izgubljenim vremenima“, od kojih su ostala samo blijeda sjećanja i po neki predmet kome je nekada čovjek udahnjivao život.

Njegovo rodno Grahovo, i nakon preseljenja u Titograd/Podgoricu, predstavljalo je kulturni prostor koji je nosio duboko u svom srcu i duši i kojemu se uvijek, do kraja svog stvaralačkog i životnog puta iznova vraćao, što je tako slikovito opisao pisac, publicist i slikar Zuvdija Hodžić: „Vraćanje rodnom Grahovu, stvarnom i imaginarnom, njegovoj ‘skamenjenoj vječnosti’, kućistima, ‘agorama’ ograđenim prirodnim megalitima, kamenu po kome sunčeve zrake trepere kao po vodi, zornjača boji brda i planine srebrnastom izmaglicom i drhtavom prozračnošću. Svaki dodir svjetlosti i kamena daje drugačiju sliku. Iza bjeline je boja, iza tišine zvuk promuklih zvona crkvice na Grahovcu, iza suhomedje nije praznina već prostor produbljen i proširen u nedogled.“⁶

Apokalipsa

Podizanje vela prošlosti / Herodotova istorijska mitologija i biblijska vizija smaka svijeta

Ovaj podnaslov upućuje nas na nadrealno i metafizičko u Odalovićevom slikarstvu, ne kao stanje duha ili prisustvo onostranog koje se provlači kroz njegovo cjelokupno slikarstvo, već kao tematski sadržaj u kome se u istoj prostorno-vremenskoj dimenziji sučeljavaju sadašnjost i prošlost, i najavljuje još uvijek nejasna, ali izvjesna apokaliptična budućnost. Dva različita pristupa u definisanju apokaliptičkih vizija možemo naći na slikama Boška Odalovića. Prvi je povezan sa grčkim izvornim značenjem riječi *Ἀποκάλυψις/apokálypsis* – podizanje vela, otkrivanje (pr. aut. starih civilizacija), i njeno, danas već ukorijenjeno tumačenje koje

⁶ Preuzeto iz teksta Zuvdije Hodžića sa otvaranja izložbe Boška Odalovića u galeriji Art, JU Muzeji i galerije Podgorice, 16. 11. 2011. godine.

se oslanja na Knjigu otkrovenja i smak svijeta. Tako u Odalovićevom slikarstvu: „mitski znakovi sjećanja... Vizije razaranja vremenski su, doduše, usmjerene u budućnost, ali se hrane iz kolektivnog sjećanja na prethodne katastrofe“.⁷

Civilizacijske mijene umjetnik posmatra kao točak istorije u kome se paoci pokreću naprijed, da bi se vremenom vratili na početnu tačku odakle je sve krenulo, i tako u nedogled, povezujući *iskon i kraj, propast i ponovno stvaranje*. Svoj ontološki i filozofski pogled na istoriju civilizacije Odalović iskazuje na slici *Potres* na kojoj su prirodne katastrofe uzročnici uništavanja materijalnih tekovina čovječanstva koje će se kasnije poput feniksa uzdići iz praha razrušenih hramova, palih bogova i čovjeka kao tvorca i uništitelja. Međutim, na slici *Zadnja ura* Odalović nas suočava sa posljednjim danima čovječanstva pred smak svijeta. Na njoj masa nagih ljudi mirno i letargično čeka posljednje otkucaje sata koji najavljuje neminovnost konačnosti. Sudbinski kôd je nemoguće promijeniti, zato čovjek/ljudi bez otpora čekaju svoj red koji će ih odvesti prema vratima raja ili pakla.

Dok na slikama urađenim u uljanoj tehnici pored jasno definisanih detalja koji upućuju na hod po mukama čovječanstva, Odalović postiže atmosferu koja je na granici stvaranog i imaginarnog, kao slutnja i nagovještaj, na onima u kombinovanoj tehnici i crtežima on oživljava čudesni zoomorfni i antropomorfni bestijarij sa pticama grabljivicama, paklenim glasnicima smrti (*Luda ptica*), morbidnim ljudskim prikazama (*Utočište*) i ribama sa tijelom čovjeka i nogama umjesto peraja (slike antičkih vaza) preko kojih umjetnik metaforički izražava jedinstvo tri osnovna kosmička elementa – vode, vazduha i zemlje, koji, pored vatre, u antičkoj filozofiji predstavljaju osnov egzistencije svega postojećeg. Ovaj htonski svijet podsjeća na remek-

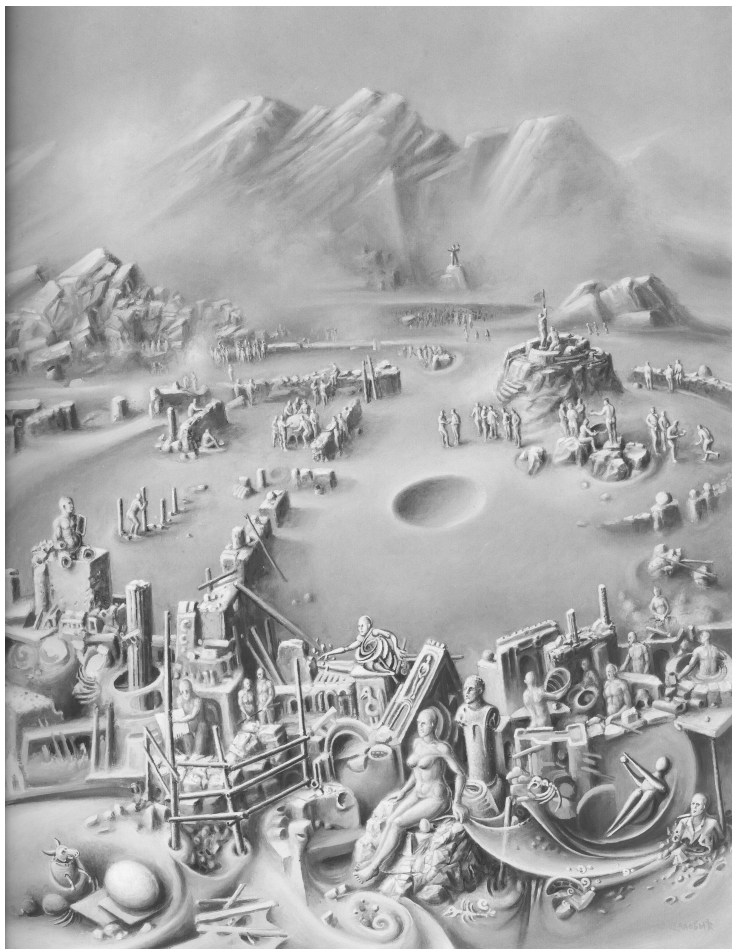
⁷ Bihalji Merin, Oto: *Revizija umetnosti*, Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, 1979, str. 140.

djelo Martina Šongauera, sliku *Iskušenje sv. Antonija* nastalu oko 1470. godine. Odalović ih tretira kao artefakta koja pripadaju nekom imaginarnom antičkom lokalitetu (*Nalazište II*). Zapravo, povezivanjem antičkih idola, materijalnih ostataka koji svjedoče o jednoj vrhunskoj kulturi i demonskih životinja, on pokušava da probije oklop civilizacijskih tajni koje pripadaju nedokučivoj prošlosti, a koje su zagonetne koliko i misterije budućnosti.

Na njegovim slikama sa podtekstom apokaliptičnih vizija ne nalazimo scene makabričnog užasa i jeze, zatomljene „krike” straha i bola, već projekcije njegovih likovnih aspiracija prema stišanim strastima i klasičnom miru koje realizuje majstorskim likovnim jezikom. On ga dočarava svjetlošću – sivim i plavim tonovima beskraja, ili toplim smeđim i crvenkastim tonovima rembrantovske palete kojima postiže atmosferu romantičarske poetike. Odalović apriorno poštuje kompozicijska načela klasičnog slikarstva koje realizuje izvanrednim crtežom i suptilnim varijacijama tonskih prelaza i sjenčenja (crteži).

Carstvo spoznaje – Čovjek utopljen u mnoštvu

Jedan od prepoznatljivih motivskih sadržaja Odalovićevih slika predstavljaju skupine nagih ljudskih tijela kojima naseljavaja svoj fantastični svijet (*Posljednja ura, Seobe...*). On jedinki poništava identiteske karakteristike –personalnost, pripadnost nekom dobu ili sredini, postavljajući je u poziciju pripadnika dijela čovječanstva u kojem su sve individualnosti ogoljene, jednake pred licem istorije. Nesamostalna jedinka koja jedino „živi“ u iskonskom jedinstvu skupine, utapa se u mnoštvu sebi sličnih, ali i različitih oblika. Zapravo, riječ je o sveobuhvatnom čovječanstvu u kojem čovjek nema određeno mjesto bivstvovanja, već čini minorni dio isječka istorije. To je onaj vječni usud čovjeka koji Kafka posmatra kroz viziju progonjenosti i

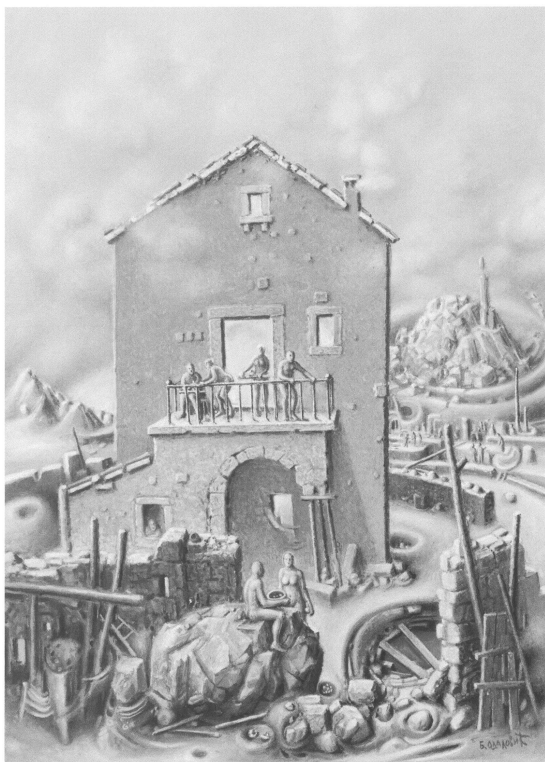

Bez naziva, ulje na platnu, 80 x 60 cm

samoće, a koje zapravo predstavlja individuu kao arhetipsku projekciju obezličenog čovjeka kroz vrijeme.

Ipak, iz ovog mnoštva Odalović izdvaja jednu ličnost – Herodota⁸ koji je svoju *Istoriju* napisao na osnovu sopstvenih

⁸ Herodot (484. p.n.e – 425. p.n.e). Napisao je remek djelo – *Istoija* u 9 toмова. Prvi je je shvatio i definisao istoriju kao ιστορίης ἀπόδεξις, tj. pripovijedanje, razlaganje istraživanja... Na svojim putovanjima pored geografskih opisa krajeva, prati savremene događaje, notira anegdote, legende, običaje,

Dosada, ulje na platnu, 70 x 50 cm

istraživanja. U mašti umjetnika on poprima razmjere džina, kvrgavog tijela, koji svoja putovanja markira ideogramskim znacima (slika *Herodot*), dok njegova istraživačka putovanja Odalović oživljava kao cjelovitu predstavu koju definiše mapiranim predloškom sačinjenim od nagih ljudskih tjela, položenih antičkih stubova, ptica, harpuna, brojeva, okućnica,

vjerovanja, institucije i svakodnevni život pojedinih zemalja i naroda. Iz *'Povijesti'* se razaznaje piščevo uvjerenje da povijesnim zbivanjima upravlja sudbina, ali ne sudbina kao slijepa sila nego sila vođena božanskom rukom, to pak nikako ne umanjuje odgovornost što je ljudi imaju za svoje postupke. (Preuzeto iz www.enciklopedija.hr/natuknica)

životinja... Na Herodotovom putu, našlo se i crnogorsko selo, u koje umjetnik postavlja spomenik bezglavom konjaniku (slika *Na Herodotovom putu*) i devastirano selo naseljeno čudovišnim životinjama, grupicom ljudi nagih tijela, okamenjenim glavama..., u kojem otac istorije sa čudesnim orkestrom, ukomponovanim u antički stub, svira „sudnji“ rekvijem svijetu koji nestaje.

* * *

Mada je ovaj diskurs posvećen Odalovićevom slikarskom djelu (slike, crteži) istakla bih izuzetnu svestranost i nadarenost ovog umjetnika koji se izražavao u raznim medijima, u kojima je postigao izuzetne rezultate. Dakle, riječ je o pjesniku (zbirka pjesama *Granica južnog vjetra*), karikaturisti koji je vispreno, sa dozom humora i satire notirao aktuelne događaje i pojave u društvu i politici (u nezavisnom neđeljniku *Monitor* objavio preko hiljadu karikatura), ilustratoru knjiga i scenografu. Jedan život je kratak da se postigne što je uspio Boško Odalović, umjetnik koji je crnogorsku istoriju umjetnosti obogatio djelom koje ga svrstava u najznačajnije likovne stvaraoce koji su više od šezdeset godina bili nosioci njenih najvećih vrijednosti.

Literatura:

- Bihalji, Merin, Oto: *Revizija umetnosti*, Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, 1979
- De Micheli, Mario: *Umjetničke avangarde XX. Stoljeća, San i java nadrealizma, Umjetničke avangarde XX. stoljeća*, Zagreb 1990.
- Perović, Olga: pref.cat. *Boško Odalović*, Galerija Art, Podgorica, setembar – oktobar 2002.
- Perović, Olga: „Boško Odalović, Vizija prolaznosti na slikama uznemirene planete“, *Pobjeda*, Podgorica, avgust 2003.
- Popović, Dimitrije: *Smrt u umjetnosti*, Matica Hrvatska, Zagreb 2001.
- Stros, Levi, Klod: *Totemizam danas*, Bigz, Beograd 1979.
- Vigotski, Lav; *Psihologija umetnosti*, Nolit, Beograd 1975.
- Zeković, Ljiljana: *Crnogorsko slikarstvo u ogledalu nadrealizma*, Glasnik Narodnog muzeja Crne Gore, Nova serija, I knjiga, Cetinje 2004.